

Oluella ystäviä, viinalla veljiä

Alkoholin rooli omavaraistalouden kauden talonpoikaisessa vaihtokaupassa Suomen maaseudulla

Matti Peltonen

Taloushistoriallisesta kirjallisuudestamme voimme oppia, että Suomessa siirryttiin luontoistaloudesta rahatalouteen 1800-luvun jälkipuolella, kun maakauppa vapautui, kun alettiin rakentaa rautateitä jne. Aiempi omavaraistalous, jonka maaseudulla rikkoi vain välttämättömyys ostaa suolan ja raudan tapaisia tuontitavaroita, alkoi väistyä. Tähän asti oli eletty varsin suljetussa taloudessa — kukin valmisti kotonaan lähes kaikki tarvitsemansa hyödykkeet.

Tämä kuva täydellisestä omavaraisesta luontoistaloudesta on kuitenkin kovin liioitteleva. Suolan ja raudan lisäksi oli jo 1800-luvun alussa monia muita ”välttämättömiä” tuontitavaroita, mm. tupakka. Mutta vielä suuremman korjauksen vallitsevaan kuvaan aiheuttavat Suomen Talousseuran sihteerin C. C. Böckerin 1830-luvulla eri puolelta Suomea keräämät tiedot eräiden hyödykkeiden hankintasuhteista. Böckerin tietojen mukaan monissa kunnissa mm. suolakala ja pellava, vieläpä hevosetkin olivat ”ostotavaraa”, jotka hankittiin oman pitäjän ulkopuolelta. Kaikki tämä edellytti kehittyntä vaihdantaa maaseudulla samaan aikaan, kun maakauppa oli kiellettyä ja rahan käyttö vähäistä. Mutta millaista on vaihdanta luontoistaloudessa?

Vaihdanta luontoistaloudessa

Eräänlaisen vastauksen kysymykseen vaihdannan olemuksesta luontoistaloudessa antoi Olaus Magnus vuonna 1555 julkaisemassaan ”Pohjoisten kansojen historiassa”. Sen Suomea koskeissa kuvauksissa on mukana luku ”vaihtokaupasta ilman rahan käyttöä” (Olaus Magnus 1973, 61):

”Mutta kun he eivät kuitenkaan ole joka suhteessa omavaraisia, vaan tarvitsevat toisten apua ja tarvikkeita tullakseen paremmin toimeen, niin he käyvät kauppaa ilman rahaa

turvautuen hyvään ja rehelliseen vaihtokaupaan keskinäisen yhteisymmärryksen pohjalla ilman puheen hyväksi käyttämistä — — Tämä johtuu väen moninaisuudesta eikä älyn puutteesta tai barbaarisista tavoista: heillä vain on oma kielensä, joka on naapureille melkein tuntematon.”

Olaus Magnuksen kuvaus muistuttaa hie-man Ibn Bhattutan kuvausta 1320-luvulta ”Hämärän maan” asukkaiden tavasta vaihtaa turkiksia eteläisten kansojen kauppatavaroihin (ks. Herskovits 1965, 185 tai Meri 1983, 357). Mutta Olaus Magnus ei kuvaa ”ulkomaankauppaa” vaan heimon sisäistä vaihtokauppaa. Vaihtotapa vaikutti Olaus Magnuksenkin mielestä erikoiselta ja kuvaamisen arvoiselta — vaihto oli rituaalinomaista, siinä ei käytetty apuna sen enempää rahaa kuin puhettakaan. Olaus Magnus ei kuitenkaan täysin ymmärrä tai hyväksy tätä kauppaa (”heillä on oma kielensä”), ja kuvaus jää puutteelliseksi, arvoitukseksi.

Olaus Magnuksen kuvauksessa vaihtokaupasta ilman rahan välitystä ja puheen apua on kyse lahjainstituutiosta, jonka klassinen kuvaus on Marcel Maussin essee ”The gift” (1954). Lahjainstituutiosta on olemassa hyvä suomalainen kuvaus. Sen on tehnyt 1850-luvun alussa virolahtelainen Eljas Raussi. Kuvaus sisältyy hänen vuonna 1966 julkaistuun käsikirjoitukseensa ”Virolahden kansanelämää 1840-luvulla”. Raussin kuvaus suomalaisesta lahjainstituutiosta — tai paremminkin lahjainstituution jäänteistä 1800-luvun alussa on tämän artikkelin aiheena. Raussi kutsuu tätä instituutiota ”viinalla ajeluksi”. Viinalla ajelua ovat nuottakalastukseen liittyvänä ikivanhana tapana aiemmin kuvanneet myös Sven Andersson (1953) ja Kustaa Vilkuna (1964 a).

Lahjainstituutio opittiin tuntemaan tämän vuosisadan alussa. Bronislaw Malinowski tutki eräiden Tyynenmeren saarten alkuasukkaita ja löysi *kula*-instituution, jota hän kuvasi teoksessaan "Argonauts of the Western Pacific" (1922). Franz Boas tutki Luoteis-Amerikan intiaaniheimoja ja kuvasi heidän *potlatch*-juhliaan (1966). Mauss yleistä alun perin vuonna 1925 julkaisemassaan teoksessa "Essai sur le don" nämä löydöt ja suuren määrän muuta aineistoa teoriassaan lahjainstituutiosta.

Mauss väittää, ettei luontoistaloutta (natural economy) koskaan ole ollut alkukantaisissa yhteiskunnissa. Vaihtoa on aina ollut, mutta se on saanut aiemmin erikoisen muodon, jota on mahdotonta täysin ymmärtää oman aikamme arvoista, tavoista ja käsitteistä lähtien. Markkinat ovat olleet ennen rahaa (currency). Mauss on siis samaa mieltä kuin Adam Smith, joka väitti ihmisluonnolle olevan tyypillistä taipumus vaihtaa tavara toiseen.

Alkukantainen vaihdanta ei ollut vaihtokauppaa vaan *lahjojen* vaihtamista. Lahjoja antamalla sai liittolaisia, ystäviä, vaikutusvaltaa — ja vastalahjoja. Lahjalla saattoi osoittaa vaikutusvaltaansa ja jopa nöyryyttää vihamiestään. Lahjanantaja ei spekuloinut mahdollisuudella saada arvokkaampi vastalahja, vaikka niinkin saattoi käydä (vrt. Piddocke 1978, 143).

Lahjainstituutioon liittyvän vastavuoroisuuden taustalla on ajatus, että lahjan mukana saajalle siirtyi osa lahjanantajan persoonaa, hänen henkeään. Vieraiden henkien kanssa ei ollut turvallista elää, niiden uskottiin tuovan onnettomuuksia, sairautta ja kuolemaa. Sopivan — hätätilassa symbolisenkin — vastalahjan kautta henki palasi alkuperäiseen olinpaikkaansa, ja "oltiin sujut". Tämä on tyypillinen piirre alkukantaisessa ajattelussa; ihmisen ja esineen (siis luonnon) välillä on vielä hyvin läheinen yhteys, henkinen side.

Tätä Maussin teorian kohtaa vastaan ovat mm. Raymond Firth ja Marshall Sahlins jyrkin sanoin polemisoineet, mutta kumpikin päätyy nähdäkseen kritiikissään viime kädessä "omin sanoin" muotoiltuun maussilaiseen kantaan (vrt. Sahlins 1972, 155—156 alaviite ja 168).

Mauss korostaa teoriassaan, että näennäisen vapaaehtoisuuden kuoren alla lahjainstituuti-

oon sisältyy kolminkertainen pakko: antamisen pakko, vastaanottamisen pakko ja vastalahjan antamisen pakko. Maussilta vaikutteita saanut neuvostoliittolainen historiantutkija A. J. Gurjevitsh on tutkimuksessaan (1979) antanut hyvin samankaltaisen kuvauksen lahjainstituutiosta varhaiskeskiaikaisessa Skandinaviassa. Gurjevitsh siteeraa tanskalaista folkloristia V. Grönbechiä, joka jo ennen Maussia kiinnitti huomiota muinaisskandinaaviseen lahjainstituutioon. Grönbechin mukaan pakanakauden Skandinaviassa mikä tahansa ajan käsityksiä vastaava lahja velvoitti saajansa vastalahjan antamiseen. Jollei vastalahjaa kyetty antamaan, katsottiin saajan solmineen pysyvän liiton lahjanantajan kanssa. Kuninkaiden oli todella pakko antaa lahjoja, ja suurimmat hallitsijat kuolivatkin rutiköyhinä.

Maussin teoria sekä Olaus Magnuksen ja A. J. Gurjevitshin kuvaukset lähtökohtana on mielenkiintoista lähteä lukemaan Raussin 1850-luvulla laatimaa kuvausta Virolahden talonpoikien *viinalla ajelusta*.

Viinalla ajelu

Eljas Raussi (1800—1866) oli virolahtelaista talonpoikaissukua. Hän oppi jo nuorena monenlaisia taitoja, lukemaan ja kirjoittamaan, merenkulun alkeet jne. 1820-luvulla hän oleskeli pitkään Pietarissa mahdollisesti käsityöläisopissa. Myöhemmin hän menestyi kotiseudullaan kauppiana ja laivanrakentajana. Menestys ei ollut kuitenkaan pitkäaikaista. Elämänsä ehtoon Raussi vietti vaatimattomasti kirjallisisa harrastuksissaan (Kaukiainen 1970, 632—637).

Eljas Raussin kirjoituksista huomattavin on nimeltään "Arkilogia", keskeneräiseksi jäänyt — mutta silti yli 1300-sivuinen alkuperäisessä asussaan — käsikirjoitus. Se ajautui tuntemattomia teitä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran haltuun, ja vuonna 1966 se julkaistiin nimellä "Virolahden kansanelämää". Raussin kuvauksella on monia ansioita. Mutta yksi on ylitse muiden. Raussin kuvauksessa ei maalaisrahvasta katsota "ylhäältäpäin". Varmasti Raussi oli omassa yhteisössään poikkeusyksilö ja uskottavasti myös pitkälle vieraantunut talonpoikaiselämästä. Hänen työllään olikin julki lausuttu kasvatukselliset tavoitteet. Raussilla oli kui-

tenkin vielä edellytykset ymmärtää sitä, minkä esimerkiksi pappismies Olaus Magnus joutui kuittaamaan sanoilla ”heillä on oma kielensä”.

Raussin — entisen kauppiaan — kansankuvaukseen sisältyy luonnollisesti mainio esitys kaupankäynnistä. Hän kuvaa kolmea erilaista kauppatapaa: varsinaista rahalla käytävää kauppaa, vaihtokauppaa talonpoikien kesken tai suomalaisten ja virolaisten välillä sekä kolmanneksi vaihtokaupan erikoista muotoa, viinalla ajelua.

”Vielä on yksi vaihoskauppa viinalla ajeleminen yhtä ja toista tarvetta niiden puuttuissa — Välistä varakkatkan ei voineet rahalla eikä muulla vaiholansa keltään hätätarpeeseensa apua ja tarvistansa saa’a, niin täytyvät turvata tähän keinoon, josta ovat aina tuleet saamaan tarpeensa sammutetuksi.” (s. 116)

Viinalla ajelu ei ollut siis mitään tavallista vaihtokauppaa. Mutta toisaalta sitä ei saanut samastaa kerjäämiseenkään, ”mieruamiseen”. Viinalla ajeluun turvautuivat varakkaatkin satunnaisen ostotarpeen yllättäessä sellaisen hyödykkeen kohdalla, jota ei voinut rahalla ostaa. Ja rahalla ei vielä ollut 1800-luvun alussa Suomen maaseudulla kovin silmiinpistävää asemaa, nähtävästi ennen kaikkea sen puutteen takia. Maakauppa (kauppapuodin pitäminen maaseudulla) oli vielä kiellettyä, ja kaupankäynti kaupungeissakin talonpoikien ja kauppiaiden välillä oli eräänlaista vaihtokauppaa, jossa rahalla ei ollut suurta käyttöä. Verotkin maksettiin vielä pitkälti luonnossa.

”Tämä viinalla kyläkuntia myöten talosta taloon ajeleminen eli kerääminen ei ole täys elätyksen keino kellekään, vaan yksi apukeino ja auttaminen olemattomia niissä aineissa ja tavaroissa, joita heillä on runsaammin, vaikka vähän antaa kukin, niin yks aina tulee autetuksi.” (s. 117)

Raussi kuvaa hyvin eloisasti viinalla ajeluun liittyviä myönteisiä asenteita. Se oli vanha, suosittu ja kunnioitettu tapa, vanhempi kuin viinankäyttö sinänsä.

” — viinalla ajeleminen vaihtokauppaa tekee ja toimittaa varakkaat sekä köyhät molemmat voitoksensa ja hyvytyksensä, yksi kunnio ja häpiä tuosta nyt lienee molemmille, vaan kun se kerran on tapana, niin se kunnioittaa enemmän niitä muinoisia tavan ylösottaita ja sen hätätilassa soveliaan keinon ylöskeksii. Sillä tällai-

sia keinoja ei ole vihassa ja vainossa ensin ylös keksitty, vaan rakkaudessa on mahettu siihen turvata ja uskaltaa, jo halullisille viinan ryyp-päille viinaa viety tuomisiksi ja mielhyviksi. Erittäinkin niillä aikoilla, kuin viinan olo oli vielä uus ja sanken terveelliseksi kiitetty kaikilta, ihmisille nautittavaksi.” (s. 120)

Viinan tarjoamisella siis osoitettiin ystävyyttä ja toivottiin vastavuoroon ystävyyttä. Tähän ei kuitenkaan saanut, ainakaan alunperin, viitatakaan puheella. Tehtiin niin kuin Olaus Magnus kertoi: käytiin vaihtokauppaa keskinäisen yhteisymmärryksen pohjalta ”ilman puheen hyväksi käyttämistä”. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö viinalla ajellessa oltaisi keskusteltu. Keskustelu ei vain koskenut itse asiaa. Tämä ei ollut tarpeenkaan, koska lahjatavaran kanssa oltiin liikkeellä sellaisena ajankohtana, jolloin jokaiselle oli heti selvää, mitä puutetta oltiin paikkaamassa.

”Tätä keinoa harjoittaa varakkaammat: niin kuin köyhätkin, aina enemitten niillä uuvisaikoilla, kun viljanlaatuja, aineita ja tavaroita, kootaan eli korjataan t. muuten liikutellaan. — Niillä aikoilla kuin tavara on vallollaan ja tavaroin korjailla kiire työ, jolloin viinaryypä hyvin maistuu — —.” (s. 117, 118)

Otollisia ajankohtia viinalla ajeluun olivat siis heinänkorjuu, riihenpuinti, teurastus, lampaiden keritseminen, nuotanveto jne. Puhetta ei siis tarvittu, mutta silti saatettiin puhua — ehkäpä lahjatarvikkeenkin vaikutuksesta! — niin paljon, että vieraampi joutui alistuneesti toteamaan: ”Heillä on oma kielensä”. Jos kuitenkin jouduttiin ajelemaan ”vääränä” aikana, esimerkiksi heinien loppuessa kesken kevättalvea, jouduttiin puuttuva tavara puheissa mainitsemaan.

Virolahti joutui 1800-luvun alussa Pietarin, läheisen suurkaupungin, vaikutuspiiriin. Kauppa ja rahan käyttö alkoivat varsinkin 1840-luvulla yleistyä. Vanhat tavat alkoivat jo rapistua. Epäilemättä kauppa oli Virolahdella kuitenkin se, joka antoi tekohengitystä viinalla ajelun tavan säilymiselle ehkäpä normaalia eläväisempänä. Virolahti oli nimittäin virolaisen salakuljetetun paloviinan välityspaikkakunta, josta sitä rahdattiin syvälle Itä-Suomeen.

Erikoista suomalaisessa viinalla ajelussa onkin viina itse. Viina on hyvin poikkeava tuote, kun sitä vertaa vaikkapa Maussin mainitsemiin

eri kansojen lahjainstituutioidensa rituaaleissa käyttämiin lahjaesineisiin. Näitä olivat mm. simpukoista tai korallista tehdyt korut, kuparinpalat, huovat tai kaislamatot. Luonnollisesti rituaalilahjojen ohella elintarvikkeiden vaihdolla oli monin paikoin suuri merkitys, mutta Mauss ei mainitse yhtään esimerkkiä alkoholista *lahjana*. Alkoholi (sima, olut ja viina) on ilmeisesti pohjoisten metsästäjä- ja kalastajakansojen erikoisuus. Harvinaisella viljatuotteella on ollut vetovoimansa. Tapahtuu kuten Eljas Raussi kuvaa (s. 117): ”Näissä tiloissa tämä viina on mainio voimallisuuttaan näyttämään ja selvissäkin ja kovissa ihmisten sy’ämistä laupeu’en töitä vaikuttelee ja tietteele.”

Eljas Raussin kuvaus viinalla ajelusta on todiste lahjainstituution — alkukantaisen vaihtokaupan — hämmästyttävän elinvoimaisesta jäänteestä Suomen maaseudulla vielä 1800-luvun puolivälissä.

Viinalla ajelussa esiintyvät vielä tiukasti lahjainstituution rituaalinomaisuus ja sille tyypillinen kolminkertainen pakko näennäisen vapaaehtoisuuden verhossa. Kun talonpoika jonkin tavallisen maalaistuotteen puutetta korjatakseen ajeli viinalla naapureissaan, piti ryyppy tarjota jokaiselle (saman kylän isännälle?), kaikkien oli ryyppy vanhaa tapaa kunnioittaakseen vastaanotettava ja vastattava tilanteeseen sopivalla vastalahjalla. Kyseessä ei ollut tavallinen vaihtokauppa (vaihtosuhteesta eli hinnoista ei keskusteltu, eikä vaihdettujen lahjojen mitenkään tarvinnut arvoltaan vastata toisiaan) eikä myöskään kerjääminen.

Tavan velvoitteet olivat vielä niin voimakkaat, että lahjaviinaa oli tarjottava (ja siis vastalahjaa odottaen) myös itseään köyhemmille, vieläpä julkivihamiehille.

Viinalla ajelussa oli kyse vanhasta, kunnioitetusta tavasta, johon suhtauduttiin arvokkaan vakavasti. Erikoispiirre tässä suomalaisessa (pohjoisten kansojen?) lahjainstituutiossa on alkoholi, joka toimi ”alkukantaisena rahana” (Mauss). Alkoholin, oluen ja viinan sekä mahdollisesti niitä ennen siman, aseman lahjainstituutiossa on täytynyt monien vuosisatojen aikana voimakkaasti vaikuttaa suomalaisten suhteeseen alkoholiin. Viina ei ole mikä tahansa tuote, vaan erityistuote, *lahja*.

Nuottakalastajien ryyppy

Sven Anderssonin artikkeli ”Primitiv bytshandel på forna fiskelägen” (1953) ja Kustaa Vilkunan artikkeli ”Suikiminen ja saaliin vaihtokauppa” (1964 a) tuovat täydennystä Eljas Raussin kuvaukseen, vaikka molemmat tunnetut kansatieteilijät ovatkin käsitelleet Suomen alkukantaista vaihtokauppaa kovin ahtaasti rajaten. Andersson ja Vilkuna pitävät tapaa tarjota nautintoaineita (olutta, viinaa, tupakkaa ja kahvia) kalastukseen ja erityisesti nuottakalastukseen liittyvänä ikivanhana tapana. Andersson, jolla on ollut käytössä vain Lounais-Suomen saaristoon liittyvää perinne- ja asiakirjaaineistoa, pitää viinan tarjoamista lainana kehittyneemmästä ruotsalaisesta kulttuurista. Vilkuna esittää ”vasta-artikkelissaan”, että tapa on niin vanha, ettei vielä kannata puhua ”suomalaisista” ja ”ruotsalaisista”.

Vilkuna esittää artikkelinsa alussa *suikimisen* määritelmän, joka täysin vastaa Raussin *viinalla ajelun* kuvausta. Vilkunalle suikiminen on tarkoituksellista kestityksen viemistä apajapaikalle, työpaikalle tai taloon — hyvän vastalahjan toivossa (Vilkuna 1964 a, 117).

Suikimisen lisäksi Vilkunalta löytyy muitakin synonyymejä viinalla ajelulle: *laikkarointi*, *hurittaminen*, (pelkkä) *ajaminen*. Nimityksen viinalla ajelu Vilkuna on löytänyt vain Virosta. Raussin kuvausta Vilkuna ei tunne.

Viinalla ajelun vanhaksi tavaksi toteamisen lisäksi ilmenee Anderssonin ja Vilkunan artikkeleista monia muitakin Raussin kuvausta täydentäviä kiinnostavia seikkoja. Anderssonin lainaamat 1600- ja 1700-luvun asiakirjalähteet osoittavat, että suikimiseen aiemmin liittyi oluen tarjoilu, joka myöhemmin 1700-luvun kuluessa vaihtui viinavoittoisemmaksi ajeluksi. Muut tarjoamiseen liittyneet elintarvikkeet olivat alkoholin vaatimaa palan painiketta, aluksi leipää ja juustoa ja myöhemmin kahvia. Kun paloviinan kotipoltto vuonna 1866 kiellettiin ja kun viinalla ajelun tapa muutenkin alkoi väistyä, otti pelkkä kahvi jossain määrin viinan aseman. Kauimmin tämä vanha tapa säilyi nuottakalastukseen liittyvänä perinteenä, josta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun perinteen kerääjät vielä saivat arkistoihin lukuisia kuvauksia. Tämä vei Anderssonin ja Vilkunan lahjainstituutiomme kapeaan, sen pelkästään

kalastukseen liittyvään tarkasteluun.

Nuottakalastusta koskevalla aineistollaan Andersson osoittaa, miten säätyläisten eräät ryhmät, ennen kaikkea kirkkoherrat ja kartanonomistajat, katkerasti vastustivat lahjakauppaa. Molemmilla oli vaarana omien tulojen väheneminen; kansantapa oli ristiriidassa heidän tärkeiden taloudellisten etujensa kanssa. Nuottamiehet lahjoittivat kaloja viinalla ajelijalle yhteisestä saaliista ennen sen jakamista, jopa ennen papin kymmenysten erottamista. Näin pappien tuloihin saattoi joillakin seuduilla tulla melkoisia lovia. Tulot vähenivät myös kartanonherroilta, jotka hekään eivät luonnollisesti olleet itse nuottaansa vetämässä, kun alustalaiset vaihtoivat osan saaliista viinaan. Uudet taloudelliset rakenteet olivat ristiriidassa alkukantaisempien yhteiskuntasuhteiden kanssa. Etujaan suojellakseen papit ja monet muut säätyläiset mielellään korostivat eri yhteyksissä sitä tapojen turmelusta, juoppoutta ja laiskuutta, jota tällaiset tuomittavat tavat saivat kansan keskuudessa aikaan. Andersson väittää kuitenkin artikkelissaan, että viinalla ajelu synnytti ristiriitoja ainoastaan kirkkoherrojen ja kartanonomistajien etujen ja talonpoikaisten tapojen välille, ei talonpoikien keskuuteen (Andersson 1953, 15).

Lahjainstituutiomme tutkimisen yhteydessä on pantava merkille myös Vilkun artikkeli ”Suomalais-virolainen sepralaitos” (1964 b). Tässä artikkelissa Vilku kuvaa Suomenlahden saariston ja pohjoisrannan kalastajien ja virolaisten talonpoikien välistä *ystävyyss- eli seprakauppaa*. Kullakin kalastajalla oli oma ystävänsä, sepransa, jolle hän keväällä vei kaloja ja jolta hän syksyllä haki viljaa. Kauppa tapahtui Suomenlahden etelärannan satamissa, erityisissä tätä ystävyysskauppaa varten rauhoitetuissa paikoissa. Vuosisatoja näyttää vaihtokaupassa säilyneen sama vaihtosuhte: tynnyristä kalaa kaksi tynnyriä ruista.¹ Jos kalaa riitti, yleensä sitä riitti, saatettiin varsinaisen seprakaupan ohella harjoittaa normaalia vaihtokauppaa, jossa kalan ja rukiin vaihtosuhte saattoi olla toi-

nen kuin itse seprakaupassa. Seprakaupan käytäntöön liittyi monenlaisia ystävyydenosoituksia tuliaisin ja lahjoin. Yksi näistä oli luonnollisesti viina.

Vilkuna ei artikkeleissaan (1964 a ja b) viittaa yhtymäkohtiin suikimisen ja seprakaupan välillä. Myös Raussi kuvasi seprakauppaa. Raussin kuvaus ei ole niin ihannoiva kuin Vilkinson myöhempi konstruktio, mutta vahvistaa instituution yleispiirteet. Raussi korostaa oluen ja viinan merkitystä seprasuhteen luomisessa (1966, 115).

Oluen ja olutkestityksen käyttämisestä maksuvälineenä yhteisöjen välisissä taloussuhteissa on suomalaisessa historiallisessa kirjallisuudessa eräitä esimerkkejä (Voionmaa 1912, 48; Virtanen 1938, 122; Vilku 1954). Esimerkit koskevat toisaalta kyläyhteisöjen ja valtion suhteita (veronkanto) ja toisaalta kyläyhteisöjen keskinäisiä (käräjillä vahvistettuja) taloussuhteita. Näissä töissä käytettyjen keskiaikaan ja uuden ajan alkuun liittyvien historian tutkimuksen lähteiden luonne ei salli oluen roolin erittelyä yksilöiden välisissä suhteissa, talonpoikaisyhteisössä, joten oleellinen puoli asiasta jää tavoittamatta.

Kauppiaat ja ”talonpoikaistarjoilu”

Edellä jo viitattiin talonpoikien ja kaupunkien kauppiaiden välisen kaupan erikoiseen luonteeseen. Pitkään 1800-luvulle saakka tässäkin oli vaihtokaupanomaisia piirteitä ja käteisen rahan käyttö oli pientä.

Sven Andersson viittaa artikkelissaan mahdollisuuteen, että kauppiaat olisivat tuoneet alkoholin pohjoisten kansojen alkukantaiseen vaihtokauppaan. Paloviinan kohdalla näin saattaakin olla, mutta tuskin oluen, jota toki osattiin valmistaa varhain ominkin neuvoin. Lisäksi oli paljon uskottavampaa, että kauppiaat ovat tapojen omaksumisessa paljon sukkela osapuoli. Mutta varmaa on, että kauppiaat saivat jotakin alkukantaisen vaihtokaupan instituutiosta. Kauppatavoissa otettiin tunnetusti käyttöön joitakin sen rakenteita. Kaikkialta Skandinaviasta ja Itämeren piiristä tunnetaan talonpoikien ja kauppiaiden välinen suhte, jota täällä Suomessa on kutsuttu *majamieslaitokseksi*. Kauppiaat kävi kauppaa vain niiden talonpoikien kanssa, jotka olivat hänen omia

¹ Lahjainstituutiossa kiinteä vaihtosuhte näyttää liittyvän yhteisöjen tai heimojen väliseen vaihtoon. Yhteisön sisäisessä vaihdossa ”omien” kesken oli vaihtosuhteen tulkinta väljempää (ks. Pryor 1977, 100).

majamiehiiän, ts. kaupunkimatkallaan majoituivat juhtineen hänen tiloihinsa. Kauppasuhte oli yleensä hyvin pysyvä, jopa sukupolvesta toiseen perheessä säilyvä, ja sitä ylläpidettiin tietoisesti siten, että talonpoika yleensä oli jatkuvasti kauppiaalleen velkaa. Vastavuoraisuus pakotti pysyttämään suhteen ennallaan.

Kaupanteko alkoi aina oluen ja myöhempinä aikoina viinan tarjoilulla, kirjoittaa Sven-Erik Åström (1977, 91) tästä ”talonpoikaistarjoilusta” (bondetraktering). Majamieslaitos hävisi 1800-luvulla niin kuin viinalla ajelukin.

Vailla mielenkiintoa ei liene Kai Donnerin kuvaus 1900-luvun alun Siperiasta, josta hän löytää venäläisten kauppiaiden ja samojedien välisistä suhteista aivan samanlaisen majamiesinstituution (Donner 1979, 70—71). Hän kuvaa (1979, 218—219) omakohtaisena kokemuksena turkiksia kauppaaville tunguuseille järjestettyä ”talonpoikaistarjoilua”. Viina kuului näidenkin pohjoisten kansojen vaihtorituaaleihin.

Viinalla veljiä, oluella ystäviä

Eljas Raussin eloisa kuvaus viinalla ajelusta, alkukantaisen vaihtokaupan jäänteestä Suomen maaseudulla, antaa aihetta moniin suomalaisen alkoholikulttuurin historian tutkimista koskeviin pohdintoihin.

Ensinnäkin täytyy tiedostaa lahjainstituution olemassaolo meilläkin. Tälle väitteelle antavat A. J. Gurjevitshin, Olaus Magnuksen ja Eljas Raussin kuvaukset vankan perustan. Sven Andersson ja Kustaa Vilkuna ovat aloittaneet alkukantaisen vaihtokaupan systemaattisen tutkimuksen, mutta eivät ole edenneet alkua pidemmälle. He päätyivät korostamaan ilmiössä sitä, mikä oli erityistä (nuottakalastus), eivätkä ole huomaavinaan sitä, mikä on yleistä (alkoholi).

Vilkuna suri suikimista koskevassa artikkelissaan tavan katoamista (1964 a, 146): ”Kuten usein, oli tämäkin hieno tapa lopuksi vain köyhien itsellisivaimojen käyttämä pieni kahvitilaisuus.” Hän ei tule ajatelleeksi mahdollisuutta, että alkoholin (sen mikä tavassa oli yleistä) välityksellä tämän ”hienon tavan” sisältö olisi saattanut siirtyä toisiin yhteyksiin.

Toiseksi on huomautettava siitä ilmeisestä seikasta, että alkoholikulttuuriimme liittyy perinteen syviä kerroksia, joista emme ole vielä

tietoisia. Nähdäkseni alkoholin tiukka kytkeytyminen pohjoisten kansojen lahjainstituutioon on sellainen erikoispiirre, joka tutkimuksessa olisi otettava huomioon. Yksi avain suomalaisen viinapään logiikkaan näyttää löytyvän Marcel Maussilta. Voidaan olettaa, että lahjainstituution piirteiden kautta voitaisiin selittää meillä alkoholiin liittyvä voimakkaan myönteinen suhtautuminen, alkoholin juhlaisuus, alkoholin välttämättömyys ystävyssuhteissa ja niiden luomisessa, alkoholin tyrkyttämisen pakko ja tarjotusta alkoholista kieltäytymisen vaikeus jne. Lisäksi on vihdoin opeteltava ajattelemaan, että suomalaiseenkin tapaan käyttää alkoholia saattoi ainakin muinoin sisältä hienostunutta tapakulttuuria. Raussi väitti (1966, 154): ”Ei kuitenkaan tätä paloviinaa juuva venäläisten tavalla, vaan sen usiampia ryyppimisiä kututaan juomiseksi.”

Kolmanneksi on muistutettava siitä, että tässä artikkelissa esitelty kansankuvaaja Eljas Raussi on hyvin poikkeuksellinen suomalaisten vanhojen alkoholinkäyttötapojen kuvaaja. Raussin tapaista objektiivisuutta maalaisrahvaan tapakulttuurin kuvauksessa eivät välttämättä osoita vanhoissa asiakirjoissa, pamfleteissa tms. esiintyvät säätyläispuheenvuorot, joissa usein korostetaan, kuinka maanviljelys ja moraali ovat huonolla tolalla, kun kansa on niin mielistynyt paloviinan nauttimiseen. Monilla, jotka ovat kuvanneet suomalaisten varhaisia viinatottumuksia, on ollut hyvä syy liioitella, esittää kuvattavansa mahdollisimman huonossa valossa. Lähdeaineistojen mahdollinen viinoutuminen liittyy myös alkoholikulttuurimme historian tutkimuksen yksipuolisuuteen. Suomessa ei ole tutkittu alkoholin käytön historiaa, vaan tuon käytön rajoittamisen historiaa (alkoholipolitiikkaa, raittiusliikettä). Tähän mennessä useimmat historian tutkijat (esim. Väinö Voionmaa, Viljo Hytönen, Uuno Tuominen) ovat olleet raittiusmiehiä, joiden asenteisiin edellä kuvattu lähteiden puolueellisuus lienee vahvasti vedonnut.

Kaiken kaikkiaan antaa Eljas Raussin kuvaus viinalla ajelusta mielestäni aiheen väittää, että meillä suomalaisilla pohjoisena kansana on oma erikoissuhteemme alkoholiin ja että tästä suhteesta — vaikka sen olemassaolon voimakkaasti vaistoammekin — tiedämme toistaiseksi melko vähän.

Andersson, Sven: Primitiv byteshandel på forna fiskelägen. Budkavlen 1953: 1—96

Boas, Franz: The Potlatch. P. 77—105. In: Codere, Helen (ed.): Kwakiutl ethnography. Chicago 1966

Donner, Kai: Siperian samojedien keskuudessa vuosina 1911—1913 ja 1914. Keuruu 1979

Gurjevitj, Aron J.: Feodalismens uppkomst i Väst-europa. Borås 1979

Herskovits, Melville J.: Economic anthropology. 2. painos. New York 1965

Kaukiainen, Yrjö: Virolahden historia I. Lappeenranta 1970

Magnus, Olaus: Pohjoisten kansojen historia. Suomea koskevat kuvaukset. Keuruu 1973

Malinowski, Bronislaw: Argonauts of the Western Pacific. London 1932 (1. painos 1922)

Mauss, Marcel: The gift. Forms and functions of exchange in archaic societies. London 1954

Meri, Lennart: Hopeanvalkea. Jyväskylä 1983

Piddocke, Stuart: The Potlatch system of the southern Kwakiutl: A new perspective. P. 130—156. In: Vayda, Andrew P. (ed.): Environment & cultural behavior. Austin 1978

Pryor, Frederic L.: The origins of the economy. A comparative study of distribution in primitive and peasant economies. New York 1977

Raussi, Eljas: Virolahden kansanelämää 1840-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 280. Forssa 1966

Sahlins, Marshall: Stone Age economics. Chicago 1972

Vilkuna, Kustaa: Olut muinaissuomalaisessa yhteiskunnassa. Alkoholipolitiikka 19 (1954): 2, 57—61

Vilkuna, Kustaa: Suikiminen ja saaliin vaihtokauppa. Kalevalaseuran vuosikirja 1964:117—149. 1964 a

Vilkuna, Kustaa: Suomalais-virolainen sepralaitos. S. 140—163. Teoksessa: Vilkuna, Kustaa: Kihlakunta ja häävuode. Tutkielmia suomalaisen yhteiskunnan järjestymisen vaiheilta. Keuruu 1964. 1964 b

Virtanen, E. A.: Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia II, 2. Porvoo 1938

Voionmaa, Väinö: Suomalaisia keskiajan tutkimuksia. Veroja, laitoksia, virkamiehiä. Porvoo 1912

Åström, Sven-Erik: Majmiseriet. Försök till en komparativ och konceptuell analys. Historisk Tidskrift för Finland 1977: 90—108.

English Summary

Matti Peltonen: Oluella ystäviä, viinalla veljiä (Beer Makes Friends, Spirits Make Brothers. The Role of Alcohol in Trade between Farmers during the Period of Rural Autarky)

The writer discusses the use of alcohol in Finnish rural communities in the light of Marcel Mauss's theory of a system of reciprocal non-equivalent gift exchange. His views are based on a description written in the 1850s by a Virolahti merchant of peasant origin called Eljas Raussi. On the basis of this description and miscellaneous other sources, the writer claims that the institution of gift exchange still survived in the Finnish farming community in the 19th century. Nor were gift exchange relationships restricted to Finland; Finnish fishermen had similar relationships with Sweden via the Åland Islands and the Turku archipelago and with Estonia across the Gulf of Finland. These relationships show a remarkable affinity with Bronislaw Malinowski's description of the *kula* institution.

The unusual feature of the Finnish gift exchange system was the gift itself, alcohol: beer in the 16th and 17th centuries (the first data are from this period),

and distilled spirits with increasing frequency from the 18th century on. Alcohol thus acquired the role occupied by coral necklaces in the *kula* system and by blankets and copper ornaments in the *potlatch* ceremonies. Alcohol became a *gift*.

Three points are stressed in the conclusions of the article. In the first place, it is suggested that a more complex view should be adopted of the use of alcohol in the old rural communities; it comprised elements of which we may still be unaware. Secondly, the writer claims that our deficient knowledge of rural alcohol customs is due to the biased nature of our historical research. The earliest descriptions of the drinking habits of the common people were generally written by clergymen or other members of the gentry. It is shown here that they had good reason to bear false witness against their neighbour. Historical research has focused on alcohol policy and the temperance movement, and the most prominent researchers have been teetotallers. Thirdly, the writer claims that Marcel Mauss's theory of gift exchange may help us understand some important aspects of the special attitude Finns — and perhaps other northern peoples — have to alcohol.